

TEORIA DREPTULUI NATURAL (Partea I)

V. Vasilos, dr.

Universitatea Tehnică a Moldovei

Drept natural – teorie despre un drept ideal, independent de stat, drept care ar decurge din rațiunea și “natura” umană.

Obiectul științei juridice este dreptul în caracterele sale particulare. Studiul dreptului în ceea ce are el universal constituie obiectul filosofiei dreptului. Filosofia dreptului examinează ceea ce trebuie sau ceea ce ar trebui să fie în drept, în opoziție cu ceea ce este.

Ea descrie originea și evoluția dreptului, verifică și pregătește recunoașterea pozitivă a idealului juridic. Considerând că în fiecare epocă s-a meditat asupra problemei dreptului și justiției, putem spune că filosofia dreptului corespunde unei trebuințe naturale și constante a spiritului uman. Marile opere ale filosofiei dreptului sunt legate de marile progrese politice. Astfel, celebri teoreticieni ai dreptului precum R. Von Jhering, F. Génys, L. Duguit, R. Stammler, G. Radbruch, J. Dabin, M. Hauriou, E. Erlich, H. Kelsen, G. Del Vecchio au depășit perspectiva teoriei dreptului, pătrunzând în teritoriul filosofiei dreptului.

În știința dreptului există mai multe moduri de interpretare a dreptului. În fond, modul de interpretare a dreptului dezvăluie conținutul teoretico-juridic, obiectul de studiu și metoda concepției corespunzătoare a filosofiei dreptului.

Din punctul de vedere al *definiției obiectului de studiu* al filosofiei dreptului o importanță semnificativă are evidențierea a trei *moduri* de interpretare a dreptului: *legist*, *jusnaturalist* și *libertar-juridic*.

În continuare ne vom opri la concepția *jusnaturalistă* (de la “*jus naturale*” – drept natural).

În cadru gândirii juridice școala dreptului natural are un larg răsădit, amploare și longevitate, cu momente de acensiune, de eclipsă, de renaștere cu evocări din antichitate până în prezent.

Dreptul natural sau *jusnaturalist* are o istorie lungă. Școala dreptului natural își are rădăcinile în antichitatea greacă și romană. Ideea dreptului natural o găsim în operele filosofilor antici – mai întâi la greci (Heraclit, Democrit, sofistii, Socrate, Platon, Aristotel, stoici), apoi la romani (Cicero, Ulpian), paralel și în daosismul chinez. În Evul Mediu și în perioada Renașterii concepțiile despre dreptul natural sunt prezente la Aurelius Augustin, în tomism, la Hugo Grotius și la mulți alții.

Adepții teoriei dreptului natural – *jusnaturaliștii* – argumentează că există un drept absolut, care e identic pentru toți, aplicabil tuturor, fie că izvoraste din interior, fie din exterior. Conform lor *dreptul natural* este unicul drept autentic, drept în adevăratul sens al acestui cuvânt. Filosofia dreptului în interpretarea *jusnaturaliștilor* este, în fond, *filosofia dreptului natural*.

De-a lungul timpului dreptul natural se dezvoltă, iar numeroși precursori de ai lui Sofocle sau Cicero au scris despre istoria dreptului. Școala dreptului natural a avut o îndelungată istorie, legată de permanentele căutări ale oamenilor pentru găsirea dreptății absolute. Cele mai importante și cele mai durabile concepții de drept natural au avut la bază două idei: ideea ordinii universale care guvernează pe toți oamenii și ideea drepturilor inalienabile ale individului.

Și totuși care este forța dreptului natural? De unde provine dreptul natural? Este el produs al rațiuni umane sau este de origine divină?

Originea concepției dreptului natural o găsim încă din antichitatea greacă, la filosofii greci și apoi la romani. Gândirea greacă era impregnată de caracterul sacru al legilor, înrădăcinate în tradițiile cele mai vechi. Se făcea distincție între legea naturală și legea scrisă, între justiția naturală și justiția legală (Heraclit, Sofocle, Aristotel). “*Nedreptăților și tiraniei le erau opuse norme eterne, imuabile*” (Aristotel). La Aristotel „echitatea” era considerată deasupra legilor pozitive, iar Cicero spunea că “*nu este admisibilă nici modificarea acestui drept, nici abaterea de la el, nici abrogarea acestuia*”.

În învățăturile gânditorilor și școlilor filosofice din antichitatea greco-romană pot fi evidențiate câteva idei centrale: a) ideea naturii ca ordine a lucrurilor, pretudindeni aceeași; b) ideea că oamenii se nasc egali, – de aici neacceptarea privilegiilor și sclaviei, precum și a egalității în ceea ce privește posesia bunurilor; c) ideea că arbitrariului guvernării oamenilor, opresiunii și nedreptății tiraniei, le poate fi opusă natura și legile ei.

Baza teoriei *jusnaturaliste* a fost pusă de **Heraclit** (cca. 540-480/470 î.e.n.). Heraclit menționa despre relațiile ce se stabilesc între

proces, fenomene, evenimente. În lucrarea „*Despre natură*” el scria că totul în Univers și societate se supune unei ordine necesare, că totul ascultă de o lege care îngrijește ca în mijlocul schimbărilor substratul lucrurilor să rămână același, cum cere dreptatea și armonia. Această lege esre Logosul (Rațiunea). Dreptatea constă în a urma Logosul universal divin, fără de care oamenii, nu ar avea nici măcar închipuire despre dreptate. „*Deși acest logos există etern – scria Heraclit, – oamenii nu-l înțeleg, nici înainte de a auzi de el, nici după ce au auzit. Dar totul se petrece după acest logos și ei asemenea ignoranților nu se pot conduce de el în acțiunile sale*”.

Heraclit încearcă să justifice inegalitatea socială pe baza legilor Universului. Lupta contrariilor este o lege a Universului și că aceasta luptă i-a făcut pe unii zei, pe alții oameni, iar pe ai treia sclavi. A lupta însă împotriva deosebirilor sociale nu e zadarnic, dar aceasta ar duce la distrugerea societății umane. Heraclit susține că legile scrise sunt superioare celor nescrise, subliniind astfel însemnătatea respectării legilor de stat. Poporul, spune el, trebuie să lupte pentru legi. Legile statului sunt o reflectare a legilor eterne ale Universului.

Democrit (460-370 î.e.n.), de pe poziții jusnaturaliste, critica ordinea și legile polisului, deoarece ele exprimă doar „*părerea generală*” și sunt, deci, în dezacord cu natura. „*Dispozițiile legilor, – scria el, – sunt artificiale, de origine omenească. În natură, însă, există atomi și vid*”. Democrit menționa că statul și dreptul sunt necesare societății. Statul este cel mai mare bastion: până ce este integru există viață, însă dacă el dispăre – totul piere. Legile sunt o valoare supremă, ele fiind un rezultat al neînțelegerilor între oameni. Dreptul este mai rău ca morala, însă el este necesar gloatei. Înțeleptul nu trebuie să se supună legilor, el trebuie să trăiască liber. Democrit a fost adept al determinismului natural. El neagă întâmplarea și afirmă că toate schimbările sunt cauzate, de aceea pot fi explicate rațional.

Sofiștii și Socrate. Revoluția intelectuală ce a caracterizat Grecia secolului al V-lea î.e.n. a condus la delimitări între concepțiile politico-juridice sofiste și cele promovate de Socrate. Un rol esențial îl joacă două concept-cheie, respective *physis* și *nomos*. Definirea noțiunii de *physis* este acela de natură, iar *nomos*-ul semnifică o convenție, un obiect, chiar o lege, adică o noțiune caracterizată de relativitate și arbitrar, o creație pur omenească.

Noutatea pe care o aduce acest cuplu lexical *physis – nomos* este instalarea în gândirea filosofică a unei tradiții vivace: există o separație, chiar o ruptură de ordin ontologic între paradigma naturală

a dreptului și a justului și legea prin care omul se face „*măsură a tuturor lucrurilor*”.

Noua concepție despre lege în sensul de convenție, specific nomos-ului, schimbătoare și relativă, zdruncină temelile statului antic grec, aruncând într-un plan secundar proveniența divină a statului, a legilor și a unei lumi caracterizată de ideea de absolut.

Pe acest tărâm se desfășoară și prind forță ideile sofiste care ajung chiar până la negarea „*statutului absolute al legii și al valorilor morale*”. Privată de calitatea sa etică, redusă, împuștinată, legea nu este în viziunea sofistă decât o simplă creație pur umană și convențională, fără vre-o legătură cu divinul și lipsită de vreun fundament natural. Pentru sofiiști legea reprezintă numai o convenție, cu rolul de a face posibilă viața omului în societate, care, înainte de a fi cetățean, este un simplu individ

Astfel, dacă primii filosofi propuseseră legi veșnice ale naturii, apoi sofiiștii *Protagoras* (486-410 î.e.n.) și *Gorgias* (483-393 î.e.n.), pentru a judeca instituțiile și legile în vigoare, aveau nevoie de un caracter obiectiv, de un etalon cu ajutorul căruia să măsoare valorile și legile timpului lor. Acest criteriu obiectiv era *dreptul natural*, dreptul așa cum *ar trebui* să fie. Convingerea sofistilor era că în spatele convențiilor noastre arbitrare există anumite legi naturale invariabile.

Problema centrală pe care o dezbat sofiiștii este aceea a statului, a felului în care va fi organizată cetatea. Unii sofiiști erau susținători ai aristocrației, alții erau adepți ai democrației. Sofiiștii susținători ai aristocrației afirmă că legile aristocrației fiind inspirate de zei, fiind conforme cu ordinea naturală, sunt în măsură să revendice respectul și supunerea, în timp ce legile democrației, instituite de oameni, nu oferă garanția că ar exprima principiul dreptății. Replicând, sofiiștii democrați au remarcat că aristocrații au proclamat ca întruchipare a justiției ceea ce satisface interesele aristocrației și ca nedrept ceea ce este contrar intereselor acesteia. Protagoras susținea că întocmirea unei legi trebuie să fie rezultatul unei dezbateri la care să participe întreg demosul. În felul acesta, legea va fi întruchiparea virtuții și dreptății. Protagoras menționa că scopul statului este de a impune tuturor o părere unică, cât mai generală. Numai statul singur stabilește ce este adevărat și frumos. El susținea necesitatea respectării legilor stabilite de stat.

Sofiiștii negau posibilitatea zeilor de a face dreptate. Sofistul *Thrasimahos*, de exemplu, spunea că zeii nu se uită la treburile omenești, căci altfel ei n-ar disprețui una dintre cele mai valoroase bunuri omenești – dreptatea. El considera că „*dreptatea nu este altceva, decât câștigul convenabil pentru cel*

puternic”. În discursurile sale Thrasimachos expune și fundamentează ideea despre adevărul politic ca despre un avantaj al celui mai puternic. Îndreptățind dominația vârfurilor clasei sclavagiste minoritare asupra maselor de truiditori, el declară că dreptul este acea forță ce aparține celor puternici care deține puterea în mâinile sale. Dreptul servește intereselor diriguitorilor și nu celor de jos. „*Justiția este în realitate un bine al altuia, este un avantaj pentru cel care comandă și un rău pentru cel care se supune*” – afirma Thrasimachos. În orice stat, susține Thrasimachos, puterea e în mâinile aceluia care se află la putere. Dispunând de așa forță, orice putere își instaurează legile sale în folosul propriu: democrația – legi democratice, tirania – legi tiranice. Thrasimachos afirma că oamenii au găsit de cuviință să se împace ca să nu facă nedreptăți și să nu sufere din cauza acestora.

Negând orice adevăr obiectiv, sofistii nu făceau altceva decât să nege existența unei justiții absolute. Chiar dreptul este, pentru ei, relativ, opinie schimbătoare, expresie a arbitrariului și a forței, just este „ceea ce folosește celui mai puternic”.

Cu toate acestea gândirea sofistilor este departe de a fi omogenă în ceea ce privește noțiunea dreptului. Ea comportă chiar două tendințe antagonice: prima – cea pe care au adoptat-o *Hippias* și *Calliclos* – raportează dreptul la naturalitatea forței; cea de-a doua – cea pe care au dezvoltat-o *Critias* și mai ales *Protagoras* – pune accentul pe necesarul convenționalism pe care îl implică dreptul, confundat, așa cum este, cu legile Cetății.

Existau diferențieri în rândurile sofistilor și în determinarea conținutului dreptului natural, susținându-se poziții total divergente. Unii vroiau să răstoarne legile cetății, ca să instaureze egalitatea naturală între oameni, alții, dimpotrivă, susțineau inegalitatea, considerând egalitatea ca opusă legii naturale. Astfel, *Lycophon*, socotea statul o uniune a cetățenilor egali în drepturi, care pe baza „contractului” își asigură reciproc liniștea și își limitează binevol libertatea naturală, nega diferența dintre nobili și oamenii fără noblețe, socotind aceasta o invenție. *Antifont* menționa că „noi cu toții și în toate de la natură suntem făcuți totuna – și barbarii, și elenii”. El mai afirma că cerințele legilor statale sunt inventate pentru binele mulțimii, dar nu pentru binele omului în parte, așa că în viața personală e mai folositor să urmezi poruncile naturii, căroră, spre deosebire de legi, le este proprie necesitatea intrinsecă. *Alchidamos*, la rândul său, declara: „Dumnezeu i-a creat pe toți liberi, natura nu l-a făcut pe nimeni rob”. *Calliclos* exprima părerea că legea naturii e mai presus decât

înțelegerea convențională de către oameni a binelui și răului, căci în natură cel puternic trebuie să conducă, iar cel slab – să se supună. Însă, necătând la divergențe, sofistii au fost primii care au formulat și analizat metodic distincția dintre *dreptul natural* și *dreptul artificial* (pozitiv).

Caleidoscopul de idei diferite ce caracterizează curentul sofistic este rezultatul luptei pentru o liberă cugetare, când fiecare cetățean are posibilitatea de a-și expune concepțiile sale, socotindu-le folositoare societății.

Socrate (470-399 î.e.n.) a avut un respect deosebit față de lege, considerând legile și cetatea ca fiind deasupra oricăror voințe omenești. Legile sunt „*înțelepciunea supremă și realizarea acțiunii divine*”, spunea *Socrate*. El este un partaș ferm al unei așa organizări statale unde necondiționat domnește legea dreaptă, este un adept convins al legislației. Gândirea socratică pleacă de la ideea că legea unui stat trebuie să urmeze ierarhia lucrurilor în natură, ordonate într-o armonioasă așezare ce dă măsură universului existent.

O închipuire justă despre legi și dreptate, virtute și bunăstare se poate forma numai pe baza cunoștințelor, iar cunoașterea adevărată a obiectelor este rațiunea, menționa *Socrate*. După el, lumea e creată de un Dumnezeu atât de mareș și atotputernic, încât el vede și aude totul, se află peste tot și de toate are grijă. Omului îi rămâne numai să ghicească voința zeilor. Conform învățaturii lui, omul poate să ajungă la înțelegerea dreptății, a legilor, a binelui și a răului. *Socrate* considera, că *inteligenta* și puterea de pătrundere a omului constituie *natura Binelui* și că ele dovedesc *perfecționarea* legilor.

În opoziția aceasta dintre dreptul natural (*to phusei dikaion*) susținut de *Socrate*, iar mai târziu, de *Platon* și *Aristotel* și convenționalismul (*to nomos dikaion*) de tip sofist, întâlnim germeii dezbaterii, nici astăzi soluționată, asupra dreptului natural și a dreptului pozitiv. Și totul făcut prin prisma analizei filosofice deoarece, așa cum susține filosoful politic american *Leo Strauss* (1899-1973), „*acolo unde nu există filosofie, dreptul natural este necunoscut*”.

Astfel dezbaterile dintre concepția socratică și ideile sofiste s-au dovedit a fi foarte productive pentru gândirea politico-juridică ulterioară. Meritul marilor filosofi de altădată este de a fi instaurat dimensiunea ontologică – deci meta-juridică – a unei interminabile dezbateri asupra dreptului.

Platon (427-347 î.e.n.) își expune concepțiile social-politice în dialogurile „*Republica*”, „*Statul*”, „*Politicul*” și „*Legile*”. În „*Republica*” este înaintată ideea despre felul cum trebuie organizată și condusă societatea. Punctul de plecare al unei organizări este

după Platon *rațiunea*, întemeiată pe principiul dreptății. Potrivit teoriei sale, statul și apariția lui este stabilirea dreptății în sensul social, spre deosebire de dreptatea în privința unui individ. El pornește de la ideea că natura morală a omului, dreptatea și virtutea se pot realiza numai în mijlocul unui popor organizat în stat. Filosoful menționa că statul este asemeni omului, iar omul asemeni statului. De aceea omul poate fi perfect din punct de vedere moral doar într-un stat bine organizat. Și invers, numai niște cetățeni cu adevărat culti, bine educați și virtuoși se pot asocia, formând un stat, în care domnește ordinea și legea. În viziunea sa, staul trebuie să fie creat în conformitate cu structura sufletului universal și fiecare amănunt al vieții să fie organizat de legi. Scopul statului este de a crea condiții pentru realizarea dreptății. Dreptatea, considera filosoful, urma la nevoie să fie impusă prin forță celor ce se împotrivesc legii instituite “*de sus*”. Platon constata dualitatea dreptului în *drept scris* și *drept nescris*, ultimul reprezentând “*existența unor norme eterne și imuabile*”.

Platon deduce dreptul din ideea pe care o consideră cea mai desăvârșită, și anume, *ideea Binelui*. La el “*ideea binelui suprem*” guvernează Universul. Platon spune că rostul de a fi a Statului Ideal este acela de a înfăptui principiile *Binelui și Dreptății*. Odată văzută *ideea Binelui*, ea trebuie concepută, zicea Platon, ca pricină a tot ce este drept și frumos. Valorile ideale fiind “*de natură divină*”, statul va fi unul bogat, un stat care va trebui să facă din religie și cult un însemnat instrument de educație.

În dialogul “*Legile*” Platon menționa că în conducerea cu statul diriguitorii se conduc nu de propriile estimări, ci de legi ce se cereau a fi stabilite pentru a înlocui deficiențele în înțelepciune a diriguitorilor. Legile în mod minuțios reglementează toate sferele vieții umane. Acordând o atenție deosebită elaborării teoriei despre legi. Platon scrie: “*Doar din toate științele cel mai mult îl perfecționează pe om știința despre legi*”.

Cel care a conturat teoria dreptului natural a fost **Aristotel** (384-322 î.e.n.). În concepția lui Aristotel, dreptul derivă din observarea rațională a naturii. În învățătura sa el face deosebire dintre *dreptul natural* și *dreptul artificial* (pozitiv). Dreptul are un caracter dublu: *dreptul natural* și *dreptul pozitiv*. Dreptul natural este dreptul de la natură și constituie un fundament esențial al dreptului pozitiv, ultimul urmând să corespundă principiilor dreptului predestinat. Dreptul natural, ca lege nescrisă, exprimă echitatea și stă deasupra legilor scrise (artificiale).

Aristotel concepe statul ca o relație politică între oameni egali în drepturi și liberi, deoarece începutul “*formațiunii primare*” vine din tendința oamenilor de a trăi în comun, comunitatea fiind, deci, o organizare ideală. Omul se naște ființă politică și are tendința naturală spre comunicare. Statul apare ca scop al naturii, este un produs al dezvoltării sociale, așa cum sunt familia și localitățile, iar activitatea sa are ca finalitate garantarea propriei unități și apărarea intereselor cetățenilor săi.

Statele sunt entități naturale și, asemenea altor obiecte naturale, au un scop sau un țel, spunea Aristotel. Un stat, oricum ar fi el constituit, trebuie să-și fie suficient sieși și să atingă țelul pentru care el există. Țelul statului este “*Bunăstarea*”, care la Aristotel este identificată cu “*eudaimonia*” (fericirea), care este scopul individului. În preocuparea sa pentru “*guvernământul perfect*” la Aristotel era înțeles ca o instituție în care “*fiecare cetățean, oricare ar fi, poate, grație legilor, să practice cât mai bine virtutea și să-și asigure cât mai multă fericire*”. Totodată, noțiunea de scop al statului este legată la Aristotel de alt ideal înalt. “*Principiul fundamental al constituțiilor democratice este libertatea (...) Cea dintâi formă a libertății este de a conduce și de a fi condus, în mod succesiv (...) Altă formă a ei este dreptul lăsat fiecăruia de a trăi după cum îi place*”.

Dar libertatea este restrânsă în statul lui Aristotel. Ea este un prerogativ al cetățenilor, însă o mare parte a populației nu avea cetățenie. Potrivit lui Aristotel, unii oameni sunt sclavi de la natură, și deci este permis de fapt să fie subjugăți. Cetățenii puteau deține sclavi, așa cum puteau poseda și alte forme de proprietate.

În lucrările sale Aristotel acordă o mare atenție și noțiunii de dreptate, pe care el o asocia cu statul. De exemplu, Aristotel scria: “*Noțiunea de dreptate este legată de închipuirea despre stat, deoarece dreptul, care servește ca criteriu al dreptății, apare ca normă regulatoare a relațiilor politice*”.

În învățătura sa Aristotel face o importantă distincție între om, ca parte a naturii, la fel ca orice alte ființe și omul ca parte a naturii, deosebit de celelalte ființe, dotat cu rațiune, cu conștiință. Astfel, Aristotel în lucrarea sa “*Logica*” concepe lumea ca un tot unitar cuprinzând ansamblul naturii. În viziunea sa, omul face parte din natură într-un dublu sens: pe de o parte, el este o formă a materiei participând la existența acesteia, iar, pe de altă parte, este dotat cu o rațiune activă care îl deosebește de celelalte părți ale naturii, fiind capabil să-și dirijeze voința în acord cu rațiunea.

Deci, capacitatea de viață intelectuală îl deosebește pe om de animale. Oamenii se disting de alte animale prin faptul că posedă rațiune și putere de gândire. Oamenii “*conțin ceva divin – ceea ce numim intelect este divin*”, iar intelectul nostru este “*divinul înăuntrul nostru*”. Într-adevăr fiecare dintre noi este un adevărat intelect, “*căci el [intelectul] reprezintă ceea ce natura umană are mai nobil și mai elevat*”.

Totodată, spune Aristotel, activitatea intelectuală nu este suficientă. Oamenii nu sunt indivizi izolați. Omul se naște ființă politică și tinde spre comunitate. “*Omul, – scrie Aristotel – este din natură un animal social. Animalele sociale sunt acelea care au o singură activitate în comun. Și această însușire este caracteristică omului, spre deosebire de toate vietățile, așa că singur el are simțirea binelui și a răului, a dreptului și a nedreptului și a tuturor celorlalte stări morale*”.

După Aristotel, estafeta teoriei dreptului natural a fost preluată de **epicurieni** și **stoici**, în sec. IV – III î.e.n., care merg mai departe și activitatea cărora a continuat și în epoca romană.

Epicur (341-270), fondatorul *epicurismului*, considera că scopul principal al puterii de stat este asigurarea securității reciproce a oamenilor. Depășirea temerii reciproce se poate face în baza unui contract încheiat între oameni. Epicur sublinia că oamenii, tinzând de a avea un folos comun, încheie un tratat între ei și instaurează legi. Ei se înțeleg să nu dăuneze unul altuia ca să nu simtă frica unul de altul. Dreptul, legile nu sunt create de natură, ele sunt stabilite de oameni. Dreptul natural este o înțelegere, un pact în doctrina epicuriană, un pact de realizare a utilității membrilor societății. Deci, dreptul este un rezultat al înțelegerii, o urmare a încheierii tratatului între oameni. Astfel, la Epicur pentru prima dată întâlnim concepția că statul se bazează pe un tratat reciproc al oamenilor – pe tratatul social. Epicurienii cereau respectarea strictă a legilor.

Epicurismul și-a găsit oponent în **stoicism**. Aceste două curente s-au dezvoltat concomitent. Conform părerii stoicilor, totul în lume este supus unei necesități stricte. În lume domnește o regulă invariabilă, domnește legea, cărei sunt supuse toate ființele vii. În lume nu există nimic întâmplător, tot ce se petrece prezintă în sine un lanț de cauze și urmări. În natură totul se manifestă după o ordine dinainte stabilită. Scopul ideal al înțeleptului este de a trăi conform rațiunii, legii naturii, legii universale. Stoicii disting *dreptul natural rațional* în *drept natural ideal absolut*, caracteristic societăților în care nu există proprietate, sclavaj și guvernare (epoca de aur a omenirii) și în *drept natural ideal*

relativ, caracteristic societăților deteriorate moral. Ultimul drept natural necesită din partea legiuitorului legi călăuzite de rațiune, legi care să tindă să se apropie de idealul absolut.

În epoca romană, dreptul natural apare ca o *lege naturală înăscută*, implantată în individ. Exponent al acestei concepții romane cu privire la drept a fost **Cicero Marcus Tullius** (106-43 î.e.n.). A cercetat, în mod detaliat, problema statului și a egalității în fața legii. În lucrările “*Despre stat*”, “*Despre legi*” Cicero s-a preocupat de teoria dreptului natural, dezvoltată ulterior de filosofii enzezi și francezi din epoca modernă.

Statul, Cicero îl definește ca pe o instituție, o creație a poporului. Statul în concepția lui Cicero apare nu numai ca instituție ce exprimă interesele comunității, a fiecărui cetățean liber, dar și ca o comunitate coordonată juridic a acestor cetățeni, ca o instituție juridică, ca o “ordine comună”. Cauza principală a apariției statului Cicero o vede nu în frica oamenilor, în voința lor slabă, ci în necesitatea înăscută a oamenilor de a conviețui împreună.

Sunt interesante vederile lui Cicero asupra genezei dreptului și legilor. Esența dreptului el o vede în rațiunea supremă care stă la baza naturii. Această rațiune supremă ne impune să procedăm just și ne interzice să săvârșim încălcarea legilor. Tot ea, interpretată de gândirea și judecata omului, se transformă în lege. Astfel Cicero a formulat importanta definiție a dreptului natural. El considera dreptul ca unul *dat natural*, o lege eternă, o expunere a rațiunii universale, și nu un produs al voinței umane, al opiniei arbitrară. “*Adevărata lege – menționa Cicero – este, desigur, înțelepciunea conformă cu natura, prezentă în toți oamenii, consecventă, eternă care ne cheamă la datorie și ne dă porunci interzicându-ne să comitem fraude și îndepărtându-ne astfel de ele*”. Cicero concluzionează că a viola dreptul înseamnă a acționa contra naturii, a nega legea universală.

Făcând o oarecare deosebire a noțiunii “lege” la greci și romani, Cicero face o concluzie incontestabilă: apariția dreptului trebuie dedusă din lege. Însăși legea este puterea naturii, rațiunea și conștiința omului înțelept, criteriu al dreptății și nedreptății. Iată de ce, argumentând dreptul, – spune Cicero, – noi trebuie să reieșim din această lege superioară și universală pentru toate veacurile și popoarele, apărută mai devreme decât orice legi scrise, mai devreme ca orice state. Mai mult decât atât, legea este privită de către Cicero ca forma principală de relații între oameni și zei. “*Dat fiind, că nu este nimic mai bun ca rațiunea, iar ea este proprie atât omului, cât și divinității, atunci prima legătură dintre om și divinitate se găsește în*

rațiune”. Dacă rațiunea este lege, prin urmare oamenii sunt legați cu zeii și prin legi.

În concluzie, după Cicero, bazele dreptului nu sunt opiniile oamenilor, ci ale naturii, nu sunt legile scrise de oameni, dar legile naturale care sunt totodată rațiunea supremă, adevărul și care este o verigă de legătură între oameni și zei. Numai datorită respectării ei oamenii pot deosebi adevărul de neadevăr, cinstea de dezonoare, binele de rău.

Problema de drept natural pe care Cicero a formulat-o a influențat gândirea politică de mai târziu, perpetuându-se până astăzi. Ideile principale sunt: a) conform legii naturale, toți oamenii sunt egali; b) statul este o comunitate morală; c) statul și dreptul său sunt supuse legii zeilor, care reprezintă legea naturală.

Un alt exponent al epocii romane a fost **Ulpian** (c. 170-223). El definea dreptul natural ca fiind “*ceea ce natura a învățat tot ce este viu: deoarece acest drept este propriu nu numai speciei umane, dar și tuturor animalelor*”.

Așadar, în antichitate, dreptul natural a cunoscut mai multe orientări, dintre care unele cu *caracter religios*, promovând ideea că dreptul natural este de fapt un drept de natură divină, altele cu *caracter laic*, mergând până la materialism, afirmând că dreptul ar fi un element al naturii, al materiei.

Esențial pentru gânditorii epocii antice este faptul că toți ei afirmau importanța legii ca o condiție pentru o societate satisfăcătoare.

Evul Mediu a cunoscut și el concepții despre dreptul natural. Însă aceste concepții au avut o fundamentare și o finalitate diferită în comparație cu epoca antică. În Evul Mediu, dreptul natural nu mai este indentificat cu rațiunea. Părinții biserici (Augustin ș.a.) au menționat ideea dreptului natural căutând însă să-i dea un fundament religios. Predomină ideea *naturii divine a dreptului natural*, iar biserica își revendica rolul de interpret autentic al dreptului naturii. Dreptul natural este considerat ca parte a dreptului divin și este conceput ca un ordin dat rațiunii de către divinitate spre binele comun. Astfel ideea de bază era că toate drepturile individului provin de la Dumnezeu.

În viziunea lui **Aurelius Augustinus** (354-430) justiția creștină este constituită în baza legii naturii, a legii mozaice și a legii lui Hristos. Incluziunea legii naturale în acest sistem normativ induce ideea *provenienței divine a dreptului natural*. Societatea și statul există datorită ordinii veșnice și autorității lui Dumnezeu. În lucrarea “*Cetatea lui Dumnezeu*” teologul se referă la statul pământesc (cetatea terestră) și la statul divin (cetatea cerească). Tratatul despre cetatea terestră, sfântul Augustin

menționează că legitimitatea puterii în statul laic este de natură divină, dar Dumnezeu nu cauționează și exercitarea concretă a puterii. Augustin promovează ideea că biserica și Papa sunt superiori puterii laice a monarhilor. Explică aceasta în felul următor: Hristos a lăsat lui Sfântul Petru harul divin ce dă posibilitatea de a cunoaște adevărul (Sfântul Petru era întemeietorul bisericii creștine). În așa fel, Papa posedă harul divin și este unicul în stare să cunoască adevărul.

Thomas d’Aquino (1225-1274) definește dreptul natural ca acea parte a dreptului divin care se *dezvăluie rațiunii naturale*, iar omul, ca ființă rațională, aplică această parte a dreptului divin, treburilor lumești. Dreptul făcut de oameni provine din principiile dreptului etern, altfel cum se reflectă în dreptul natural. De aceea, orice drept care provine de la o autoritate omenească trebuie să se conformeze legii divine. Numai legea divină este eternă. Legile făcute de oameni pot varia în timp și în spațiu. Indivizii trebuie să se supună acelei puteri, care are binecuvântarea puterii divine. Thoma d’Aquino susține că societatea, comunitatea politică reprezintă ceva natural, demonstrează că autoritatea provine de la Dumnezeu, puterea fiind divină și necesară, iar formele de manifestare fiind contingente și umane.

Thoma d’Aquino distinge cinci forme de guvernământ care există în societate, și anume: monarhia, oligarhia, aristocrația, democrația și o formă mixtă, rezultată din conexiunea aristocrației și democrației. Prioritate d’Aquino îi oferă monarhiei, deoarece corespunde ordinii universale. Acestor forme de guvernământ le corespunde în societate o gamă de legi diferențiate de Thoma: legea eternă (*lex aeterna*), legea naturală (*lex naturalis*), legea umană (*lex humana*) și legea divină (*lex divina*).

Ideea de *lex aeterna* omul trebuie s-o realizeze prin rațiunea sa. Natura umană este caracterizată prin rațiune. Acțiunea după rațiune înseamnă a executa legea morală care, după d’Aquino, este o parte integrantă a legii lui Dumnezeu. Există, deci, în lume două ordini: ordinea naturală și ordinea morală. *Lex naturalis*, la rândul său, este o reflectare a legii eterne în toate ființele vii dotate cu rațiune. Legea naturală stă la baza legislației pragmatice și, datorită acestei legi, între normele de drept ale diferitor popoare există coincidență. Astfel, legile naturale sunt aceleași legi eterne, însă ele funcționează în natura organică. *Lex humana* include atât normele juridice, cât și cele morale. Legea umană trebuie să ia în considerație natura oamenilor pentru care ea este emisă. *Lex divina* se conține în biblie, în „*revelația divină*” și este

necesară din mai multe considerente. În primul rând, fiindcă scopurile umane sunt mai înalte decât posibilitățile naturale ale omului. Legea umană nu este în stare să nimicească răul. Păcatele neinterzise de legea umană trebuie interzise de legea care are un început divin. Din cauza rațiunii imperfecte a oamenilor ei singuri nu pot ajunge la o închipuire unică despre dreptate și adevăr. Lor le poate ajuta numai Biblia.

Thoma d'Aquino introduce ideea de monarhie politică, putere care se conduce de legi. Deși îi admite existența, filosoful consideră că proprietatea care depășește o anumită limită, le revine, în virtutea unui drept natural, celor săraci și trebuie folosită pentru binele comun. Statul era privit ca un instrument de deservire a oamenilor în plan moral, în căutarea fericirii eterne.

În epoca Renașterii, în secolul al XVI^{-lea}, și în cea Modernă, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în condițiile luptei dintre monarhul absolut și supremația Bisericii, noile forțe ale societății fac apel la principiile generale ale dreptului natural pentru ași justifica acțiunile. Autoritatea *spirituală* a dreptului divin este înlocuită cu cea a *rațiunii* și explicația dreptului natural se dă, recurgându-se la rațiunea umană. Principiul major al dreptului natural este propria sa conservare.

O întregă teorie seculară a dreptului natural de la 1500 la 1800 a fost angajată aproape fără excepție în elaborarea unei teorii a societății bazată pe imaginea unei societăți raționale. Dar în spatele imaginii raționaliste a societății în această perioadă s-a aflat mereu imaginea primordială a indivizilor naturalmente liberi care s-au legat între ei rațional într-o formă de asociere specifică și limitată. Omul a fost întâi; relațiile în al doilea rând. Instituțiile erau simple proiecții ale unor sentimente atomare înnăscute. Voința, acordul și contractul – acestea erau termenii cheie în concepția despre societate a dreptului natural.

Această imagine a fost impusă așadar de un curent spiritual de amploare europeană, curentul "*teoriei dreptului natural*" și al contractualismului. Aceasta va fi noua gnoseologie europeană. "*Dreptul natural*", adică întemeiat pe voința de asociere a indivizilor liberi de la natură, este, în această viziune, temelia societății. Aceasta este "*societatea rațională*", care, spre deosebire de cea "*tradițională*", se reazemă pe om nu ca om religios (credincios), ca om al unei bresle (meseriaș), ori ca țaran, ci ca "*om natural*", adică rațional și bun de la natură. În viziunea "*dreptului natural*", omul există ca om, în deplinătatea atributelor sale, înainte și independent de orice relație socială.

Temeiul "*societății raționale*" este, deci, "*voința*

de asociere" a indivizilor: a) liberi de la natură și b) înzestrați cu raționalitate (capabili de alegeri raționale).

Ca atare, drepturile omului sunt drepturi naturale, garantate adică de natura omului, necondiționate de natura și caracteristicile unei relații sociale date. În lumina teoriei dreptului natural, omul intră în relație grație liberei sale voințe de asociere și astfel se naște societatea care este concepută ca o "*țesătură specifică de relații voluntare*" în care "*oamenii intră în mod liber și în chip rațional*". Acest model de societate a predominat mentalul european între 1500-1800. El este baza gnoseologiei europene și a culminat în Revoluția franceză.

În sec. al XVII-lea au avut loc primele revoluții burgheze în Olanda și Anglia. Aici pentru prima dată criza sistemului feudal și-a atins apogeul său. În aceste condiții apare în istoria gândirii politice teoria dreptului natural. Această teorie dădea o explicație juridică intereselor progresiste ale burgheziei. Reprezentanții acestei orientări își propun să legifereze raporturile noi de proprietate care apăruseră în societatea burgheză. Teoria dreptului natural apărea ca un antipod al teologiei creștine, sub influența căreia s-a dezvoltat din timpul medieval gândirea politică. Numai după sec. al XVII-lea, în unele țări din Europa, se formulează legi și se cristalizează un ansamblu de norme juridice care au format nucleul dreptului natural. Astfel, apelarea la teoria "*dreptului natural*" a semnat ruperea cu teologia, cu reprezentările despre stat și drept. Baza metodologică a acestei concepții a fost raționalismul.

Teoria dreptului natural din secolele XVII – XVIII a avut un caracter progresist, ea exprima cerințele burgheziei și afirma ideea despre drepturile naturale ale omului. Doctrina dreptului natural a devenit armă de critică a sistemului feudal. Toate instituțiile vechi erau declarate iraționale și necorespunzătoare dreptului natural și pe această bază se cerea anularea lor și crearea unui sistem politic nou. Gânditorii adepți ai *teoriei contractului social* și ai *doctrinei dreptului natural* folosesc unele idei pentru a justifica, a legitima o anumită situație sau acțiune în conformitate cu interesul unui grup social. Juristul german **Johannes Althusius** (1563-1638), de exemplu, afirmând că puterea emană de la popor și că ea este încredințată doar temporar guvernanților, susține că trebuie retrasă atunci când acestea încalcă sau depășesc atribuțiile conforme dreptului natural sau când dăunează binelui public. Teoria dreptului natural s-a conturat mai pronunțat în Olanda. Aname aici, datorită eforturilor juristului **Hugo Grotius** (1583-1645) s-a

făcut o primă încercare de sistematizare a teoriei dreptului natural. Grotius (de Groot), cel care a pus temelia școlii dreptului natural, considerat ca adevatul întemeietor al acestei școli, concepea dreptul natural ca fiind total independent față de religie și întemeiat exclusiv pe *rațiune*. Grotius este considerat de asemenea și ca unul dintre fondatorii științelor juridice.

Două idei stau la baza concepției sale care s-a bucurat de mare autoritate, mai bine de un secol, și anume, *ideea stării naturale* a oamenilor și *ideea contractului social*. În lucrarea *“Despre dreptul la război și pace”* (1625, Paris), contrar reprezentărilor teologice, Grotius expune concepția despre dreptul natural, întemeind-o pe postulatul că omul este o ființă socială și sociabilă. Dreptul natural constă în reguli ale dreptei rațiuni, care arată că o acțiune este, din punct de vedere moral, corectă sau incorectă, după cum corespunde sau nu cu însuși natura rațională. Grotius declară că dreptul are ca temelie nu voința lui Dumnezeu, ci “natura omului”. Omul se deosebește de animale prin tendința lui spre comunicare. În teoria dreptului natural teza de bază este existența unei ființe sociale prin natura sa. După părerea lui, dreptul își are rădăcina în tendința individului spre o comunicare liniștită, reglată de rațiune, cu semenii săi – tendință proprie numai omului. Natura, în concepția lui, este cea care silește, obligă pe oameni să intre în anumite raporturi între ei, în anumite raporturi sociale.

Grotius afirmă că Dumnezeu este supus și el legilor naturii. Principiile dreptului natural există indiferent de Dumnezeu. Dreptul natural există chiar dacă nu există Dumnezeu, deoarece dreptul natural este universal și nu poate fi modificat nici de Dumnezeu. Dumnezeu nu poate modifica nimic din ceea ce îi revine omului de la natură. Dreptul natural este într-o asemenea măsură imuabil, încât nici Dumnezeu nu-l poate schimba. Cu toate că puterea Sa este nemăsurată, se poate spune că sunt unele lucruri asupra cărora ea nu se întinde. *“După cum Dumnezeu nu poate face ca doi ori doi să nu fie egal cu patru, tot așa el nu poate face ca răul să se transforme în bine”*. Hugo Grotius susține că dreptul natural are sursele sale proprii și îi delimitează un domeniu exclusiv, fără a nega existența dreptului divin. Astfel, Grotius conchide că dreptul își are rădăcina în natura omului, în rațiunea lui și există independent de legile diferitor țări și popoare. Pe acest fundal el deduce trei principii ale dreptului natural: reținerea de la atentatul asupra proprietății private, respectarea tratatelor, pedeapsa pentru crime.

Deci, la Grotius, primul izvor al dreptului este natura. Dar gânditorul constată că alături de dreptul natural există și dreptul instaurat prin voință, dreptul pozitiv. Deoarece una din cerințele dreptului natural este îndatorirea de a-și îndeplini promisiunile, atunci și voința oamenilor este izvorul regulilor obligatorii instaurate prin înțelegere. Astfel, Grotius repartizează sistemul dreptului natural și al celui pozitiv într-o ordine ierarhică, legate juridic unul de altul. Dreptul natural este perceput de rațiune, în timp ce dreptul pozitiv – prin manifestarea voinței.

Grotius dă o nouă interpretare contractului social: poporul cedează suveranitatea nu de bună voie, dar prin constrângere. Concepția lui se întemeiază pe postulatul că omul este o ființă sociabilă. Acest fapt este dovedit de numeroasele însușiri proprii neamului omenesc. Dintre aceste însușiri face parte și instinctul social, adică o anumită înclinație de a viețui laolaltă cu semenii săi, dar nu într-o comunitate oarecare, ci într-una pașnică și rânduită pe măsura minții sale. Instinctul social reflectă atât nevoia omului de a-și rezolva trebuințele, încât viața să-i apară mai ușoară, cât și raporturile în care el se află cu natura.

Astfel natura sociabilă și morală a omului care dorește o societate pașnică, conduce la ideea contractului social, la constituirea comunității umane întemeiată pe rațiune și fără de care nu se poate trăi. Pe baza acestei naturi se poate constitui un drept invariabil pentru toate timpurile și pentru toate locurile, care există datorită rațiunii, independent de comandamentul divin. Dreptul natural se impune ca fiind etern, imuabil și universal valabil pentru orice minte omenească.

Statul, înțeles din perspectiva unei instituții puternice, reprezintă o creație și un obiectiv al omului, urmând să răspundă atât cerințelor naturale ale speciei, cât și trebuințelor fiecărui individ. Orice colectivitate de persoane, întocmai ca și persoanele luate individual, are dreptul de a se obliga prin ea însăși sau prin cea mai mare parte a membrilor ei. Statul, ca expresie a unui contract, elaborează legi, deoarece principiile dreptului natural îi sunt insuficiente. Statul exercită în bune condiții suveranitatea, menține siguranța populației, îi protejează pe cetățeni. Statul nu mai dispune de o autoritate inițială, exterioară față de cetățeni, ci o dobândește de la aceștia prin contract, fiecare dintre părți – statul și cetățenii – având asupra celeilalte și drepturi și obligații întemeiate pe rațiunea care a condus la încheierea pactului.

Dacă omul are nevoie de societate pentru a se perpetua, societatea își conservă rațiunea de a fi dacă răspunde aspirațiilor omului, „*folosului oarecare*”, ce „*a pregătit calea legilor civile*”. Prin

raportare la „folos” sunt deslușite cauzele proprietății private, ale acelor drepturi pe care o persoană le poate avea asupra alteia, ale obligațiilor ce iau naștere din proprietate, ale drepturilor și îndatoririlor ce derivă din pact.

Începând cu Grotius, concepția dreptului natural dobândește o orientare *individualistă*, urmând a se vorbi nu de „*drept natural*” ci de „*drepturi individuale naturale*”. Se consideră, că dreptul natural este înscris în inima tuturor oamenilor. Deci, după Grotius statul și dreptul au o proveniență pământească și nu divină. Statul apare din natura vieții în comun a omului, în urma unui contract încheiat între oameni iar dreptul natural este întemeiat nu pe voința Domnului, ci pe natura omului. În opinia lui Hugo, monarhul este obligat să respecte legile dreptului natural.

Prin lucrarea „*Despre dreptul războiului și al păcii*” Hugo Grotius este recunoscut părinte al dreptului internațional. El neagă părerile precum că în relațiile internaționale forța rezolvă totul. La baza relațiilor internaționale trebuie să stea dreptul și echitatea. Aceasta și este „*dreptul întregului popor*” (*jus gentium*). Izvorul acestui drept este natura și înțelegerea dintre oameni. Acest drept, care mai este numit și drept al popoarelor, este atribuit la dreptul pozitiv. Specificul dreptului internațional constă în lipsa unui aparat central de impunere.

Hugo Grotius este și acela care arată că statul cu organizarea sa juridică nu poate să-și manifeste suveranitatea decât în interior, față de supușii săi. În afara granițelor această autoritate nu poate fi manifestată în sensul just, „*peste graniță*”, planând anumite principii de drept universal și etern pe baza cărora se poate realiza o justiție și o apropiere între popoare.

Istoria *modernă* a dreptului începe cu sec. al XVII-lea, când se afirmă importanți autori din filosofia dreptului, ca Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Benedict Spinoza (1632-1677) sau, în secolul al XVIII-lea, Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ale căror idei au influențat puternic revoluțiile franceză și americană, legislația, teoriile politice precum și filosofia dreptului. Odată cu Immanuel Kant (1724-1804) s-a deschis o nouă cale în filosofia dreptului și o dată cu acesta, succesori lui Kant – Fichte, Schelling și Hegel – a căror operă se îndepărtează însă tot mai mult de el până la a-i deveni opusă.

Teoria modernă a dreptului natural a deținut un loc central printre sistemele de gândire premergătoare. Precursorii și cei dintâi exponenți au fundamentat prin scrierile lor – cu caracter filosofic și socio-politic – o concepție marcată de neîncredere profundă în guvernanți din partea celor

guvernați și de proiectarea unei organizări a societății întemeiată pe un stat cu atribuții limitate și pe drepturile naturale ale oamenilor. Atât statul, legea, cât și întreaga fizionomie a societății sunt definite cu ajutorul rațiunii și prin invocarea legitimității rezistenței indivizilor față de abuzurile puterii.

Dreptul natural modern a încercat să ofere o explicație și o justificare referitoare la interesele de dezvoltare și progres, proprii burgheziei comerciale și cămătărești, să propună consacarea în principii de drept și în legi a noilor raporturi sociale de proprietate. De asemenea, deducând din starea naturală principii moderne de organizare și de funcționare ale statului, a contribuit la așezarea bazelor statului democratic, reprezentativ.

Dreptul natural modern – întemeiat pe rațiune – a oferit un suport intelectual, deosebit de penetrant și de util pentru procesele ce vor asigura geneza liberalismului și succesul acestuia, deoarece a înlocuit ordinea obiectivă a lucrurilor, dată de divinitate, și de dreptul celui mai puternic, cu o ordine socială întemeiată pe primatul individului, cu un guvernământ cu atribuții limitate și consimțite. Individul devine principalul protagonist al Universului, datorită trăsăturilor sale specifice și unice – voință infinită, forță creatoare, solidaritate – deci este abandonată prezentarea de secole a omului ca fiind ființă asocială și apolitică, dezrădăcinată și solitară, liberă de legături sociale.

Câteva concepte și idei definesc și redau mesajul socio-uman și politic al dreptului natural modern: starea naturală; individul ca protagonist proeminent în mediul social; drepturile naturale ale omului; legea naturală; ordinea de drept; contractul social ș.a. Dreptul natural constituie libertatea pe care o are fiecare de a se folosi după cum vrea de propria-i putere pentru prezervarea naturii sale, astfel spus a propriei vieți și, în consecință, de a recurge, conform judecății și rațiunii proprii, la mijlocul pe care-l consideră cel mai adaptat acestui scop.

Istoria dreptului natural este rațiunea umană. Principiul major al dreptului natural este propria sa conservare. Dreptul și autoritatea există numai pentru protejarea individului care posedă drepturi inalienabile (Thomas Hobbes). Iar funcția contractului social este aceea de a apăra drepturile naturale ale omului. Atâta timp cât își îndeplinesc îndatoririle de a garanta drepturile individuale, guvernării nu pot fi privați de putere (John Locke). Dreptul este cel ce leagă organizarea socială cu sistemul culturii, anume este cel care exprimă într-o formă obiectivă, instituționalizată, exterioară, un fapt de conștiință, un ansamblu de scopuri și valori.

Filosoful englez **Thomas Hobbes** (1588-1679) ne apare în calitate de partizan al monarhiei absolute. Doctrina lui politică se bazează pe ideile precedente despre dreptul natural. La Hobbes dreptul natural devine expresie a naturii în om. Dreptul nu este nimic altceva decât o putere naturală a omului care sistematizează relațiile dintre oameni și raporturile dintre forțele de care ei depind și definește o anumită sferă a libertății. Dreptul – precizează el – constă în libertatea de a face un anumit lucru sau de a te abține. Libertatea, în termeni mecaniciști, este sinonimă cu absența unor obstacole exterioare. Natura oamenilor, ca sursă unică a dreptului, înlătură noțiunea antică de natură a lucrurilor. Prin această inovație, Hobbes depășește concepția despre om ca entitate generală și abstractă și impune viziunea despre individ ca realitate concretă, ca personalitate cu propria-i singularitate. În lucrarea „*De Homine*”, ce reprezintă principala sa scriere în care sunt subliniate aceste idei, Hobbes accentuează că omul este singura ființă care deține capacitatea de a se detașa de arbitrarul, fiindcă *se naște om și devine uman*.

Hobbes respinge afirmarea lui Hugo Grotius că omul din natură îi este proprie tendința spre comunicare cu alți oameni. Omul, după Hobbes, nu este o ființă sociabilă, fiindcă prin natura sa omul este egoist, este vrăjmașul semenului său. Individul supus puterii, trăiește ca cetățean în societatea civilă, spunea el. Individul, în viziunea lui, este o unitate a naturalului (anarhicului) și a socialului. Vorbind despre originea statului și a dreptului, cauzele apariției și existenței acestora Hobbes le vede în natură, în calitățile, motivațiile sociale și psihologice ale omului care este o ființă cu rațiune dar, în același timp, foarte egoistă, dotată cu “patimi naturale” puternice, cu senzualitate. Starea naturală este cea mai nenorocită soartă a omenirii, spunea Hobbes, viața omului în stare naturală este singuratică, săracă, grosolană și scurtă. Natura dă tuturor oamenilor în mod egal dreptul de a dobândi totul ce îi înconjoară, de a însuși totul ce cred ei de cuviință și aceasta face ca între oameni să se nască acel război al tuturor împotriva tuturor. De aceea Hobbes consideră că nu se poate păstra această situație neîntrând în contradicție singur cu sine și cu rațiunea sănătoasă. Din contra, fiecare trebuie să se conducă de rațiune, fiecare trebuie să se stăruie să iasă din starea naturală, să caute pace.

În lucrarea „*Leviathan*” Hobbes descrie una din formele de trecere de la starea naturală la societatea civilă (politică). În opinia lui, în starea naturală oamenii sunt egali: fiecare om are libertatea de a-și folosi puterea așa cum vrea el, pentru protejarea propriei naturi, chiar săucidă un om. Egalitatea

aceasta, legată de egoismul natural, îi face pe oameni să se comporte ca lupii. (*Homo hominis lupus est – Omul pentru om este lup*). Ei nu trăiesc în pace, ci într-un permanent război. Oamenii nu sunt prieteni ci rivali, pentru că fiecare tinde spre binele și fericirea personală, spre acapararea nelimitată a bunurilor materiale. Aici interesele oamenilor se ciocnesc, și în societate se instaurează o stare de război total. Cum spune Hobbes: un război a fiecăruia cu fiecare („*războiul tuturor contra tuturor*”). De aici ia naștere o teamă universală, o frică reciprocă. Astfel starea de război este permanentă. Deci, în starea naturală a societății lipsește orice lege socială „... este dovedit, că în timpul cât oamenii trăiesc fără o putere comună, cărei să-i țină respect, ei se găsesc într-o stare ce se numește război, când fiecare om e împotriva celuilalt, căci războiul nu constă numai în luptă sau în actul de a lupta, dar și dintr-o durată de timp în care voința de a combate prin luptă este destul de cunoscută”.

Bibliografie

1. **Stahi**. *Istoria gândirii politice*. Chișinău, 1996.
2. **Lozovanu C.** *Filosofia dreptului*. Chișinău, 2008.
3. **Djuvara M.** *Eseuri de filosofie a dreptului*. – București, 1997.
4. **Mihai Gheorghe C., Motica Radu I.** *Fundamentele dreptului. Teoria și filosofia dreptului. Marile curente*. București, 2002.
5. **Tămaș S.** *Instituțiile democrației și societatea civilă. Dicționar politic*. București, 1996.
6. **Didier Julia**. *Dicționar de filosofie*. București, 1999.
7. **Hegel G.W.F.** *Principiile filosofiei dreptului*. București, 1996.
8. **Vecchio Giorgio**. *Lecții de filosofie juridică*. București, 1998.
9. **Vălimărescu A.** *Tratat de enciclopedia dreptului*. București, 1999.
10. **Nica C.** *Liberalismul și societatea modernă: originile și evoluția liberalismului din secolul al XVII-lea până la începutul secolului XX*. București, 1995.
11. **Capcelea V.** *Filosofie*. Chișinău, 1998.
12. **Enciu N.** *Politologie*. Chișinău, 2005.
13. **Țirdea B., Noroc L.** *Politologie*. Chișinău, 2006.
14. *Din istoria gândirii filosofice*. Chișinău, 1999.
15. *Filosofie. Analize și interpretări*. Oradea, 1996.

Recomandată spre publicare: 23.01.2013.